

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวคิดมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ

ในบทนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้วิเคราะห์แนวคิดมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ ตามลักษณะแนวคิด
อเทวนิยม ธรรมชาตินิยม อิสระเสรีนิยม เหตุผลนิยม และปฏิบัตินิยม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๔.๑ มนุษยนิยมเชิงอเทวนิยม

แนวคิดมนุษยนิยมในลักษณะที่เป็นอเทวนิยม โดยหลักการแล้วจะปฏิเสธความมีอยู่ของ
พระเจ้าทั้งในแง่ภววิทยา (Ontology) และในแง่จริยศาสตร์ (Ethic) นักอเทวนิยมเห็นว่า เหตุผลการ
รองรับความมีอยู่ของพระเจ้านั้นไม่สมเหตุผล อีกทั้งคุณสมบัติของพระเจ้าที่ระบุไว้ในคัมภีร์นั้น เช่น
ทรงเป็นองค์ความรู้อันสูงสุด เป็นองค์ความดีและมีเมตตาอันสูงสุด และทรงมีมหาอำนาจอันหาที่
ไม่ได้ ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่ปรากฏในโลก โดยให้เหตุผลว่า ถ้าพระองค์ทรงมีคุณสมบัติ
ดังกล่าวมา และเป็นผู้รังสรรค์โลกและจักรวาลนี้แล้ว พระองค์ก็ไม่สมควรที่จะปล่อยให้โลกที่เป็นอยู่
นี้เกิดความชั่วร้ายขึ้นได้ดังที่ J.S Mill และ Bertrand Russell ได้เสนอไว้^๑ พุทธทาสภิกขุก็ปฏิเสธ
พระเจ้าในระดับนี้ คือพระเจ้าที่เป็นบุคคล ที่คอยอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ ซึ่งท่านเห็นว่า สุข
ทุกข์ทั้งหลายของมนุษย์เกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง ถ้าหากมนุษย์กระทำในส่วนที่ทำให้ทุกข์ก็
จะทุกข์ หากทำตามเหตุปัจจัยให้เกิดสุขก็จะสุข ทั้งนี้ขึ้นกับว่า มนุษย์นั้นเข้าใจความเป็นเหตุปัจจัย
ความเป็นสาเหตุ และผลของธรรมชาติ (กฎอิทัปปัจจยตา) มากน้อยเพียงใด^๒ นอกจากนี้ พุทธทาส
ภิกขุเห็นว่า แนวคิดแบบเทวนิยม หรือไสยศาสตร์จะไม่สามารถอยู่กับที่ จะต้องวิวัฒนาการต่อไปสู่
พุทธศาสตร์ เพราะเมื่อถึงจุดหนึ่ง เมื่อมนุษย์รู้ว่า พระเจ้าแบบบุคคลไม่สามารถช่วยมนุษย์ได้ พวกเขา
จะหันหลังให้กับพระเจ้า แล้วพัฒนาต่อไปสู่การพึ่งพาตนเองซึ่งพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เรื่องดังกล่าวเป็น
วิวัฒนาการที่จะต้องเป็นไป ซึ่งตรงกับแนวคิดของนิเช ที่เห็นว่า พระเจ้าตายแล้วเพราะมนุษย์มี
ความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติมากขึ้น แนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้าในทัศนะของนักอเทวนิยมแล้ว

^๑ Frederick Copleston, S.J., A HISTORY OF PHILOSOPHY (Volume VIII). (New York: Doubleday, 1994), p. 91. และ เบน ดูเปร์, 50 คำตอบที่บอกว่าโลกคิดอะไร (สุริยา นภาพร แปล), (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๕๖), หน้า, ๑๐๑.

^๒ ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐-๓๒.

เป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากความกลัว และความไม่รู้ของมนุษย์ ทั้งนี้เป็นเพราะมนุษย์ไม่เข้าใจในความเป็นไปอันซับซ้อนของโลกธรรมชาติ และจักรวาลตลอดถึงความเข้าใจในตัวของตนเอง มนุษย์จึงคิดว่า ในกระบวนการดังกล่าว น่าจะมีบางสิ่งบางอย่างคอยควบคุมบงการความเป็นระเบียบแบบแผนทั้งหมดเอาไว้ ความคิดเช่นนี้ กลายเป็นพันธนาการของมนุษย์ ในการพัฒนาตนไปสู่ความสูงส่งทางสติปัญญา เพราะต้องคอยแต่อ้วนวนขอความช่วยเหลือ และไม่คิดที่จะพึ่งพาตนเอง เช่นที่นิเชกล่าวถึงความตายของพระเจ้าว่า เป็นเพราะมนุษย์ฉลาดขึ้นและเข้าใจธรรมชาติมากขึ้นจากวิทยาศาสตร์ “ความตายของพระเจ้าคือการค้นพบความสามารถในการสร้างสรรค์ของมนุษย์ เมื่อรู้ว่ชอบฟ้าคือสิ่งที่เขาสร้างขึ้นเอง มนุษย์จึงตระหนักในอำนาจของตนเองมากยิ่งขึ้น”^๓ หรือเช่นที่ จอร์จ ซานตายานากล่าวว่า “แนวคิดอเทวนิยมของข้าพเจ้า คือความศรัทธาอย่างแท้จริงต่อจักรวาล และปฏิเสธเฉพาะพระเจ้าที่มนุษย์สร้างเป็นผู้เสกสรรปั้นแต่งขึ้น ตามจินตนาการของพวกเขาเอง เพื่อเป็นข้ารับใช้ผลประโยชน์ของมนุษย์เอง”^๔ พุทธศาสนิกชนเห็นด้วยกับแนวคิดของมนุษยนิยมในแนวคิดที่ว่า แนวคิดแบบเทวนิยมเกิดจากความกลัว และความไม่เข้าใจในความเป็นไปของธรรมชาติ จึงจำเป็นต้องหาที่พึ่งสำหรับยึดเหนี่ยว เพื่อปกป้องคุ้มครองตนเองให้รู้สึกปลอดภัย แต่พุทธศาสนิกชนมองลงไปในส่วนลึกของมนุษย์ว่า สาเหตุที่มนุษย์ต้องยึดถือเช่นนั้นจริงๆ แล้วเกี่ยวเนื่องกับสัญชาตญาณของความรู้สึถึงตัวตนของมนุษย์ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ถูกใส่มาทางสัญชาตญาณ ความไม่รู้หรืออวิชชา เป็นตัวการทำให้เกิดการสร้างสิ่งที่สูงขึ้น เปี่ยมด้วยพลังอำนาจ เพื่อมาปกป้องคุ้มครองสวัสดิภาพของตัวตนของตน ทำให้เกิดความรู้สึกรุนแรง ซึ่งพุทธศาสนิกชนใช้เรียกสิ่งดังกล่าวว่า พระเจ้าระดับสัญชาตญาณ หรือระดับภาษาคน เป็นพระเจ้าของไสยศาสตร์ คือของคนหลับ^๕

แต่ถึงอย่างไรท่านก็ยอมรับว่า พระเจ้าในระดับนี้ (ระดับภาษาคน) ก็ยังมีความจำเป็นต่อมนุษย์อยู่ พุทธศาสนิกชนเห็นว่า มนุษย์นั้นมีพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณีไม่เหมือนกัน จึงเป็นความจำเป็นทางธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องถือเอาสิ่งที่เหมาะสมกับตนภูมิหลังของตน พระเจ้าในระดับบุคคลนั้นก็เหมาะสมกับมนุษย์ที่ยังมีตัวตนอยู่ เพราะท่านมองว่า เป้าหมายทางศาสนาทุกศาสนาล้วนแต่ตรงกัน คือขจัดความเห็นแก่ตัว แนวคิดสำคัญคือเราจะเข้าใจเป้าหมายทางศาสนาอย่างไร ในการแก้ปัญหาความไม่ตรงกันของสัจธรรมทางศาสนา ทั้งที่เป็นแบบเทวนิยมกับอเทวนิยม พุทธศาสนิกชนได้เสนอวิธีการตีความแบบใหม่ คือการใช้ภาษาธรรมเข้ามาตีความ

^๓ ดูรายละเอียดใน สมบัติ จันทรวงศ์ (แปล), ประวัติปรัชญาการเมือง (เล่ม ๓), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: คปไฟ, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๖-๒๙๐ และ ดูรายละเอียดใน เบน ดูเปร, 50 คำตอบที่บอกว่าโลกคิดอะไร, หน้า ๑๐๕.

^๔ ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกชน, พุทธศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔-๒๘.

การตีความโดยใช้ภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ เป็นการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งสูงสุดทางศาสนาต่างๆ ด้วยวิธีการแบบใหม่ ซึ่งทำให้ท่าทีเกี่ยวกับพระเจ้าของท่าน แตกต่างออกไปจากแนวคิดแบบอเทวนิยมโดยทั่วไป ถึงแม้ท่านจะเห็นด้วยกับการไม่ยอมรับพระเจ้าในลักษณะที่เป็นบุคคล แต่ท่านก็เห็นว่า กฎที่คอยควบคุมความเป็นไปของสิ่งต่างๆ นั้นมีอยู่ ท่านเรียกสิ่งนั้นว่า ธรรมานุภาพ ที่เป็นสิ่งที่ในระดับภาษาคนเรียกได้หลากหลายอาจเรียกว่า ธรรมะ ไกวัลย์ หรือพระเจ้า ซึ่งความจริงขั้นสูงสุดมีเพียงอย่างเดียว และเหมือนกันหมดในระดับภาษาธรรม

จากการวิเคราะห์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ท่าทีเกี่ยวกับ อเทวนิยมของพุทธทาสภิกขุ นั้นไม่ปฏิเสธแนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้า หรือยอมรับทั้งหมด เพราะในขณะที่ท่านปฏิเสธพระเจ้าในภาษาคน และท่านก็อธิบายด้วยภาษาธรรม ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับพระเจ้า หรือความเชื่อแบบอเทวนิยมได้มีที่ยืน แต่การอธิบายใหม่ของท่านก็ทำให้ความสำคัญของพระเจ้าตามแบบแผนเดิม หรือที่ปรากฏในคัมภีร์ลดน้อยลง โดยมีคุณสมบัติเทียบเท่ากับธรรมชาติซึ่งต่างจากนิกอเทวนิยมที่ปฏิเสธพระเจ้าอย่างสิ้นเชิง โดยลืมนมองไปที่ความจำเป็นทางสัญชาตญาณบางอย่าง และเป้าหมายที่แท้จริงทางศาสนา

๔.๒ มนุษยนิยมเชิงธรรมชาตินิยม

ธรรมชาตินิยมเป็นลักษณะหนึ่งของแนวคิดมนุษยนิยมที่เสนอว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึง สิ่งที่เป็นรูปธรรม สสาร และปรากฏการณ์ทั้งปวงในโลกและเอกภพทั้งหมด คือธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาติดังกล่าวมีคุณสมบัติในตัวคือเป็นสิ่งที่จริง มีพลังกระตุ้นในตัว ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง มีทุกอย่างในตัวเอง อาศัยตัวเอง ปฏิบัติการได้ด้วยตนเอง มีเหตุผลในตัว ธรรมชาตินิยมไม่ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติโดยเห็นว่า ปรากฏการณ์ใดๆ อย่างเกิดขึ้นตามกระบวนการทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองตามกาลและเทศะ ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด กระบวนการทางธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่สามารถอธิบายให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผลได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์เข้าถึงได้ ธรรมชาตินิยมปฏิเสธความรู้ประเภท อัศจรรย์ ตักสิณ ประสพการณ์เชิงรหัสยะ ความรู้ที่เกิดจากการวิหรณ์หรือการเปิดเผยจากพระเจ้าว่า ไม่ถูกต้อง ไม่สมเหตุสมผล เพราะขาดหลักฐานที่เชื่อถือได้รองรับ มนุษย์ในทัศนะของธรรมชาตินิยมก็ไม่ได้แตกต่างจากสัตว์อื่นๆ ในโลก เพียงแต่พฤติกรรมของมนุษย์มีความซับซ้อนมากกว่า เพราะมนุษย์มีจิตสำนึกและปัญญาที่สามารถสำนึกต่อสิ่งผิดชอบชั่วดี มีสติปัญญาในการเรียนรู้พัฒนา และแก้ไขปัญหาของตนเองได้^๖

^๖ ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๖๙-๗๐. See also Titus, Harold H, *Living Issues in Philosophy* 4th ed.; (New York: American Book Company, 1963), pp. 215-221. และ นายแพทย์สุวัฒน์ จันทระจางค์, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖.

ธรรมชาตินิยามยอมรับแนวคิดแบบวิวัฒนาการว่ามนุษย์เป็นผลมาจากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางกายภาพและพฤติกรรมมาเป็นเวลายาวนานเช่นที่ดาร์วินได้เสนอไว้ ซึ่งจอห์น ดิวอี้ ก็เห็นด้วยและยอมรับว่าโลกนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติอยู่เนืองนิจไร้วันตรึง ไม่มีสิ่งใดคงที่มั่นคงและแน่นอน ทุกอย่างที่เป็นสิ่งธรรมชาติดำรงอยู่ในระบบของกาลเทศะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีความเกิดขึ้นและดับลงไปตามสาเหตุทางธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์เองมีหน้าที่ทำความเข้าใจและหาวิธีการจัดการและปฏิบัติกับกฎเกณฑ์เหล่านั้นอย่างถูกต้องเพื่อนำมารับใช้มนุษย์ให้เกิดประโยชน์สุข” พุทธทาสภิกขุก็เห็นสอดคล้องกันว่า โลกทั้งหมดเกิดจากวิวัฒนาการทางธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยเฉพาะความเป็นเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า ธรรมะ แทนทุกสิ่งทุกอย่าง ท่านเห็นว่าคำว่า ธรรมะนั้นมีความหมายกว้างขวางและครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้ ซึ่งท่านได้ให้ความหมายเอาไว้ ๔ อย่างคือ (๑) ธรรมะคือธรรมชาติ (๒) ธรรมะคือกฎของธรรมชาติ (๓) ธรรมะคือหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ (๔) ธรรมะคือผลที่เกิดจากการกระทำตามหน้าที่นั้น” ทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่ในธรรมชาติเรียบร้อยแล้ว สิ่งสำคัญจึงอยู่ที่ว่าเราเข้าใจมันมากน้อยแค่ไหน การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือการรู้แจ้งความจริงในธรรมชาติที่เป็นองค์รวมทั้งหมด หมายถึงพระองค์เข้าใจในความเป็นเหตุปัจจัยความเป็นไปของธรรมชาติ และทรงค้นพบวิธีการที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน และไม่ถูกธรรมชาติฝ่ายทุกข์ทิ่มแทง

แนวคิดมนุษยนิยมแบบธรรมชาตินิยามนั้นเมื่อเริ่มต้นจากการปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาติและความรู้แบบต่างๆ ที่ไม่อิงอาศัยอยู่กับประสบการณ์และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงจำเป็นต้องหาพื้นที่ใหม่ในโลกอธิบายโลกจักรวาลความรู้และจุดยืนของมนุษย์เสียใหม่ โดยอาศัยความเจริญทางวิทยาศาสตร์ที่ได้ทำการค้นคว้าและทดลองมาเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจธรรมชาติและเห็นว่าสิ่งที่ค้นพบนั้นเป็นเครื่องยืนยันที่ดีที่สุดว่าโลกธรรมชาติที่อยู่ภายใต้กฎกาละและเทศะย่อมเป็นไปตามกฎธรรมชาติอย่างมีเหตุผล มนุษย์เป็นวิวัฒนาการตามกฎนั้นมิใช่เกิดจากการสร้างสรรค์ของสิ่งเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด มนุษย์กับสัตว์ต่างๆ มีความเท่าเทียมกันทางกายภาพและสัจชาตญาณที่แตกต่างกันออกไปคือความซับซ้อนทางอารมณ์ ความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์มีสติปัญญาและจิตสำนึกแนวคิดของพุทธทาสภิกขุสอดคล้องกับแนวคิดธรรมชาตินิยามที่ว่าวิทยาศาสตร์จะช่วยให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติได้ดีขึ้นเพราะความจริงที่วิทยาศาสตร์พยายามค้นหาก็คือกฎความจริงทางธรรมชาติ และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ก็วางอยู่บนพื้นฐานประสบการณ์ที่มนุษย์สามารถอธิบายและเข้าใจได้ ในทำนองเดียวกันสัจธรรมทางศาสนาก็จะได้รับการพิสูจน์ไปด้วย ซึ่งท่านเห็นว่าสัจธรรมในธรรมชาติคืออย่างเดียวกันกับสิ่งที่วิทยาศาสตร์ค้นหา กฎธรรมชาติมีเพียงอย่าง

^๗ See also DK, *The Philosophy Book*, (Singapore: Star Standard, 2011), pp. 229-230.

^๘ ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, *พระพุทธศาสนาคืออะไร*, หน้า ๒-๘. และ พุทธทาสภิกขุ, *หัวใจของธรรมะ*, (กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิและธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๙๐-๙๖.

เดียว และด้วยความเจริญทางวิทยาศาสตร์นี้เองพุทธทาสภิกขุเห็นว่าจะทำให้ศาสนาแบบอเทวนิยมหมดไป เพราะมนุษย์เข้าใจเรื่องวิวัฒนาการได้ดีกว่าอาจทำให้โลกนี้เหลือเพียงศาสนาเดียวคือศาสนาธรรมชาติ^๔

มนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุนั้นก็ไม่ได้แตกต่างจากธรรมชาตินิยมคือท่านเห็นว่ามนุษย์ไม่ได้แตกต่างจากสัตว์อื่นเลยทั้งในระดับวัตถุที่เกิดจากธาตุ ๔ ชั้น ๕ และระดับสัญญาตญาณแห่งตัวตน มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน มีความทุกข์เหมือนกัน แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์นั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ไม่ใช่ปัญญา ความเฉลียวฉลาด แต่เป็นคุณธรรมต่างหาก มนุษย์สามารถพัฒนาสัญญาตญาณให้สูงขึ้นได้จนกลายเป็นพระอรหันต์ซึ่งสัตว์อื่นไม่สามารถกระทำได้

แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุสอดคล้องกับแนวคิดธรรมชาตินิยมโดยเห็นว่าสิ่งต่างๆ เป็นเรื่องของธรรมชาติ ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์อยู่ในตัว ไม่มีผู้ใดสร้าง และอยู่นอกกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ ในธรรมชาติมีการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป้าหมายของธรรมชาตินิยมคือการเสนอแนวคิดที่ว่า ทุกสิ่งในธรรมชาติเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นการปฏิเสธแนวคิดพระเจ้าที่เป็นผู้สร้างสรรค์ ปฏิเสธความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับความจริงในธรรมชาติ ส่วนพุทธทาสภิกขุเห็นทุกสิ่งเป็นธรรมชาตินั้น เป้าหมายหลักก็เพื่อเข้าใจความเป็นธรรมชาติของธรรมชาติ ที่มีการเปลี่ยนแปลงและอิงอาศัยกันและกัน การเข้าใจธรรมชาติลักษณะนี้จะนำไปสู่การปล่อยวาง มนุษย์สามารถศึกษาให้เข้าใจถึงกฎธรรมชาติได้ และสามารถนำหลักการนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิตของมนุษย์ ในการกระทำตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งจะอำนวยผลประโยชน์ คือความสงบสุขที่แท้จริงแก่มนุษย์ได้ เพราะเข้าใจในธรรมชาติ

๔.๓ มนุษยนิยมเชิงอิสเรีนนิยม

แนวคิดอิสเรีนนิยมเป็นแนวคิดทางมนุษยนิยมที่ยึดโยงกับแนวคิดแบบประชาธิปไตยซึ่งเกี่ยวข้องกับปรัชญาสังคมการเมือง เป็นแนวคิดที่เห็นว่า มนุษย์โดยพื้นฐานทางธรรมชาติแล้วมีสิทธิเสรีภาพ ในการกระทำ พูด คิดหรือแม้แต่แสดงความคิดเห็น ในการเลือกตัดสินใจบางสิ่งบางอย่าง การรับผิดชอบต่อการดำเนินชีวิตของตน มนุษย์สามารถเลือกที่จะใช้ชีวิตในแบบของตนได้ โดยไม่จำเป็นต้องกระทำตามค่านิยมทางสังคม ศาสนา จารีต ประเพณีแบบเก่าตนเห็นว่า ไม่เหมาะสม หรือไร้เหตุผล トラバโตก็ตามที่การใช้ชีวิตนั้นไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทรัพย์สินหรือเสรีภาพของคนอื่น และเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันทางศีลธรรม ไม่มีใครยิ่งใหญ่ หรือมีอำนาจมากกว่ากัน มนุษย์

^๔ ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๒๘-๒๙.

มีความเท่าเทียมที่จะแสวงหาความสุขให้กับตนเอง การกระทำที่เป็นเสรีของมนุษย์นั้นต้องอยู่ภายใต้กรอบทางกฎหมายและศีลธรรม และในทำนองเดียวกัน ก็จะต้องไม่ไปล่วงละเมิดเสรีภาพของคนอื่น^{๑๐}

พุทธทาสภิกขุก็เห็นสอดคล้องต่อแนวคิดที่ว่า มนุษย์มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยธรรมชาติ แต่ความเท่าเทียมกันที่พุทธทาสภิกขุพูดถึงนั้น เป็นความเท่าเทียมทางธรรม คือทุกคนมีความแก่ เจ็บ ตาย มีความโลภ โกรธ หลง มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ชั้นธ ๕ มีความทุกข์ และมีสิทธิในการขจัดความทุกข์นั้นเท่ากัน ทุกชีวิตเสมอกัน เพราะตกอยู่ภายใต้กฎทางธรรมชาตินี้เหมือนกันคือกฎไตรลักษณ์ ไม่มีใครอยู่เหนือกฎนี้ได้ ส่วนเรื่องเสรีภาพนั้นพุทธทาสภิกขุเห็นว่า การกระทำของมนุษย์จะมีเสรีภาพอย่างแท้จริงได้ก็ต่อเมื่อ การกระทำนั้นไม่ไปยึดโยงกับตัวตน ตามปกติแล้วมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับสัญชาตญาณแห่งการยึดถือ ดังนั้น การกระทำของมนุษย์โดยส่วนลึกแล้วมาจากแรงผลักดันหรือแรงกระตุ้นทางสัญชาตญาณทั้งสิ้น แต่ทั้งนี้พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ถึงแม้การกระทำของมนุษย์ไม่ได้เป็นอิสระ หรือไม่ได้มาจากเสรีภาพโดยสิ้นเชิงก็ตาม แต่มนุษย์สามารถพัฒนาตัวเองให้อยู่เหนืออิทธิพลนั้นได้ ด้วยการฝึกฝนและควบคุมสัญชาตญาณในทางที่ถูกต้อง^{๑๑}

ถึงแม้มนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ไม่ได้เกิดมาเป็นเสรีโดยสิ้นเชิง แต่มนุษย์ก็ไม่ได้ตกเป็นทาสของสัญชาตญาณอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นมนุษย์จะไม่สามารถกลายเป็นพระอรหันต์ได้ มนุษย์สามารถเอาชนะสัญชาตญาณ และปลดปล่อยตัวเองออกจากพันธนาการของความทุกข์ได้ ด้วยการเลือกที่จะขัดขืน ไม่ปล่อยตัวตามอารมณ์ ควบคุมและฝึกฝนจิตใจของตนให้เข้มแข็ง จนสามารถขจัดมันออกได้อย่างสิ้นเชิง หากจะมองว่า มนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุมีเสรีภาพก็ตรงแนวคิดที่มนุษย์สามารถปฏิเสธที่จะกระทำตามอำนาจของกิเลสได้นั่นเอง^{๑๒}

เสรีภาพที่แท้จริงในทัศนะของพุทธทาสภิกขุก็คือพระนิพพาน นิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่ในธรรมชาติเช่นกัน เป็นแนวคิดที่พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญอย่างมากถึงกับบอกว่าเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา การที่เกิดมีพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลกก็เพราะความทุกข์ ความบีบคั้นความไม่เป็นอิสระจากกิเลสที่คอยผูกมัดหน่วงเหนี่ยวมนุษย์ไว้ การตรัสรู้ของพระองค์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุแล้วก็คือการตรัสรู้เรื่องนิพพาน เป็นการค้นพบที่ไม่เคยมีมาก่อนว่า มนุษย์สามารถพ้น

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ดร.สิทธิ บุตรอินทร์, **มนุษย์นิยม**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๙. รศ.ชัยวัฒน์อดพัฒน์, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑๒. Corliss Lamont, **The philosophy of humanism**, 8th (New York: Humanist Press, 1997), p.285. และ **Stanford Encyclopedia of Philosophy** <http://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/> (๒๔ กันยายน ๒๕๕๘).

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **พื้นฐานชีวิต**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑-๓๒, และหน้า ๙๙-๑๐๙. และ พุทธทาสภิกขุ, **บางแง่มุมของมนุษย์ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๘.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม**, หน้า ๗๖-๗๙. พุทธทาสภิกขุ, **วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม**, หน้า ๙๙. และ พุทธทาสภิกขุ, **นิพพาน**, หน้า ๑-๒๔.

จากสภาพเหล่านั้นได้ มนุษย์สามารถมีอิสระทางจิตอยู่เหนือโลกธรรมต่างๆ ที่เป็นกามารมณ์ทั้งที่หยาบและละเอียด การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือการประกาศชัยชนะของมนุษย์เพราะพระองค์ก็ทรงเป็นมนุษย์เช่นกับเรา รู้และเข้าใจปัญหาของมนุษย์ได้ดีที่สุด^{๑๓}

อิสเรเนียนิมเป็นแนวคิดที่เห็นว่ามนุษย์นั้นมีธรรมชาติที่เรียกว่า เสรีภาพและความเท่าเทียมกันทั้งหมด การที่พวกเขาจะสามารถใช้เสรีภาพและเรียกร้องสิทธิความเท่าเทียมนั้นก็โดยการอยู่ภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเสรีภาพที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคม เสรีภาพของพวกเขาที่มี ก็เชื่อว่าจะเป็นเสรีภาพที่สามารถใช้ได้อย่างเต็มเปี่ยม แต่พวกเขาต้องคำนึงถึงเสรีภาพของบุคคลอื่นด้วยนั่น คือเงื่อนไขของเสรีภาพระหว่างบุคคล ส่วนพุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์เท่าเทียมกันในทางธรรม เพราะมีทุกข์เหมือนกันมีสิ่งที่ต้องดับ คือทุกข์เหมือนกัน และนิพพานก็ไม่ได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมที่จะเข้าถึงได้ การกระทำของมนุษย์ถึงแม้จะไม่สามารถเรียกได้ว่าเสรีอย่างที่แนวคิดแบบตะวันตกเสนอ แต่พุทธทาสภิกขุก็เห็นว่า มนุษย์เลือกที่จะบังคับหรือปล่อยตัวเองไปตามอำนาจกิเลสได้ มนุษย์สามารถฝึกฝนตนเองให้สูงขึ้นด้วยธรรมะ และที่สำคัญมนุษย์สามารถเข้าถึงอิสราภาพที่แท้จริงได้ ด้วยตัวมนุษย์เอง เพราะมนุษย์มีธรรมชาติแห่งการรักอิสรภาพอยู่ในตัวเอง

๔.๔ มนุษยนิยมเชิงเหตุผลนิยม

แนวคิดมนุษยนิยมยอมรับว่ามนุษย์นั้นมีเหตุผลและปัญญาในตัวและสามารถใช้สิ่งนี้มาจัดการกับปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ได้ การใช้วิธีการอื่นนอกเหนือจากเหตุผลและปัญญาของมนุษย์เช่น การถือโชกลางแบบไสยศาสตร์ถือว่าใช้ไม่ได้เพราะขัดกับหลักเหตุผลของมนุษย์และเป็นการแก้ไขที่ไม่ได้ใช้ปัญญา แนวคิดมนุษยนิยมไม่ยอมรับปัญญาที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดหมายถึงปัญญาประเภทก่อนประสบการณ์(A priory) และ ความรู้ที่ติดตัวมา (Innate idea)แต่ยอมรับปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์เช่นที่จอห์น ล็อกเสนอ และใช้วิธีการเชิงอุปนัยในการอนุมานจากหลักฐานเชิงประจักษ์ ทำการพิสูจน์ ทดลองจนเกิดความแน่ใจแล้วตั้งเป็นทฤษฎีขึ้นมา ซึ่งหลักการนี้เรียกว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์^{๑๔} ในเรื่องนี้พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มนุษย์นั้นมีองค์ประกอบอยู่สองประการหลักๆ คือกายกับใจ หรือรูปกับนาม เนื่องจากมนุษย์มีจิตด้วยมนุษย์จึงสามารถจดจำ นึกคิด วิเคราะห์แยกแยะ สิ่งต่างๆ ได้โดยทำงานร่วมกับอายตนะในการรับรู้โลก เพราะลำพังเพียงแคะมีแต่จิตก็ไม่สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ภายนอกได้ การรับรู้ขั้นมูลฐานที่สุดคือการ

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๔.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๓. Corliss Lamont, The philosophy of humanism, 8th Ed, p. 208. และเบน ดูเปร, 50 เรื่องจากความไม่เป็นเรื่อง, (ดร.อุทอง โฉมวิริยะ และอุกฤษฏ์ แพทย์น้อย แปล), หน้า ๑๖๕-๑๖๖.

รับรู้ในระดับผัสสะซึ่งเกิดจากการที่ตาเป็นต้นได้เห็นวัตถุมีรูปเป็นต้นตัวที่รับรู้คือจิตแต่ทางที่ทำให้รับรู้คืออายตนะ (การรับรู้เชิงประจักษ์) การรับรู้ขั้นต่อมาได้แก่การคิดใคร่ครวญในจิตโดยอาศัยความจำได้หมายรู้ในสิ่งต่างๆ มาคิดวิเคราะห์ด้วยเหตุผลและปัญญา^{๑๕} จากจุดนี้ พุทธทาสภิกขุยอมรับว่า มนุษย์นั้นมีปัญญาอยู่ในระดับหนึ่งซึ่งมนุษย์สามารถใช้รู้สึกนึกคิด วิเคราะห์แยกแยะสิ่งต่างๆ ได้ แต่เป็นปัญญาที่เจือด้วยอวิชชา เป็นปัญญาในระดับโลกียะที่ยังมีตัวตนอยู่ซึ่งยังสามารถทำให้เกิดทุกข์ได้ เพราะยังไม่ใช่นิพพานปัญญาในการรู้แจ้งอนัตตาของสรรพสิ่งที่เกิดจากการรู้แจ้งในหลักของความสัมพันธ์การอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นซึ่งพุทธทาสภิกขุเรียกกฎนี้ว่า อิทัปปัจจตา มนุษย์ยังจะต้องพัฒนาจิตขึ้นไปอีกเพื่อให้เกิดวิชชาและเห็นแจ้งในสิ่งเหล่านี้

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดของแนวคิดมนุษยนิยม เพราะเป็นสิ่งที่เกิดจากการพิสูจน์ ทดลอง และใช้เหตุผลปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถเข้าใจความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง โดยการยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่มีความเป็นสาเหตุและผลอยู่ในนั้น มนุษย์สามารถใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์นี้ค้นหาสาเหตุและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ทั้งหลายได้^{๑๖} พุทธทาสภิกขุก็เห็นในทำนองเดียวกันว่า พระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์เพราะวางอยู่บนวิธีการค้นหาความจริงแบบเดียวกัน คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าไม่ได้เกิดจากการนึกคิดหรือตรัสรองตามเหตุผล แต่เป็นการประจักษ์แจ้งในความจริงเรื่องความเป็นสาเหตุและผลของธรรมชาติ การตรัสรู้เป็นเรื่องของประสบการณ์ที่ผ่านการพิสูจน์ทดลองด้วยพระองค์เอง แตกต่างกันอยู่ตรงที่ว่าวิทยาศาสตร์ค้นหาความจริงทางกายภาพ แต่พระพุทธเจ้าค้นหาความจริงทางจิต ซึ่งพุทธทาสภิกขุใช้คำว่า วิทยาศาสตร์ทางจิต สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และนำมาเผยแผ่ สามารถพิสูจน์ทดลองได้อย่างถึงที่สุด ที่สำคัญแนวคิดที่เป็นเรื่องทางจิตเช่นพระนิพพานเป็นต้น พุทธทาสภิกขุก็เห็นว่าไม่ใช่สิ่งที่อยู่เหนือวิสัยที่มนุษย์จะเข้าใจได้ มนุษย์สามารถสัมผัสกับประสบการณ์เหล่านั้นได้^{๑๗}

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **พื้นฐานชีวิต**, หน้า ๓๑-๓๒, และหน้า ๙๙-๑๐๙.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน เสถียร มงคลหัตถี, **จิตวิทยา**, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๐), หน้า ๓๒. Corliss Lamont, **The philosophy of humanism**, 8th, p. 208. เบน ดูเปร, **50 เรื่องจากความไม่เป็นเรื่อง**, (ดร.อุทอง โฆวินทะ และอุกฤษฏ์ แพทย์น้อย แปล), หน้า ๑๖๕-๑๖๖ และ พิพัฒน์ สุยะ, **เหตุผลนิยม-ประสบการณ์นิยม (Rationalism-Empiricism)** <http://www.philospedia.net/rationalismempiricism.html#12> (๒๖ กันยายน ๒๕๕๘).

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **ขุมขุมเรื่องสั้น**, หน้า ๙, หน้า ๑๐.ผ.ศ. ดร. วังระ งามจิตเจริญ, **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. <http://kengkkoo.blogspot.com/2013/03/blog-post.html> (๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๘). และ สุรพศ ทวีศักดิ์, **พุทธทาสภิกขุกับพุทธศาสนาในมิติของศาสตร์** <http://www.prachatai.com/journal/2013/01/44712> (๒๒ กรกฎาคม ๕๘).

มนุษย์นิยมยอมรับว่า ธรรมชาติมีความเป็นสัมพันธ์กันเชิงสาเหตุและผล ซึ่งมนุษย์สามารถเข้าใจได้ เพราะถ้าไม่เป็นเช่นนั้นมนุษย์จะไม่มีทางรู้อะไรได้เลย แต่เท่าที่เรามองเห็นได้ว่ากฎธรรมชาติหลายอย่างได้ถูกค้นพบโดยมนุษย์ เช่นกฎแรงโน้มถ่วงของนิวตัน ที่ถูกค้นพบและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์มากมาย เดวิด ฮูม ได้ให้ความหมายของคำว่า สาเหตุ ว่า เมื่อมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น จะมีอีกสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นตามมา ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองสิ่ง ฮูมเห็นว่า เป็นความสัมพันธ์ที่จำเป็น (Necessity) แต่ความจำเป็นนี้ฮูมกลับเห็นว่า เป็นความจำเป็นที่จิตเราสร้างขึ้นจากความเคยชินแต่ไม่ได้มีอยู่จริง อิมมานูเอลคานท์ กล่าวว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นหรือเริ่มมีขึ้นทั้งหลายนั้น ทำให้เราเข้าใจได้ด้วยว่า จะต้องมีส่วนสิ่งภายใต้กฎบางอย่าง ที่นำมันให้เกิดมีขึ้นตามมา” หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เรารับรู้ จะตกอยู่ภายใต้กฎในเชิงสาเหตุซึ่งเราอาจจะสามารถสังเกตและทดลองได้ ดังนั้น คานท์จึงเห็นแย้งกับฮูมว่า มีกฎของความเป็นสาเหตุจริงๆ ในธรรมชาติ ในขณะที่ฮูมเห็นเพียงเป็นความสัมพันธ์ ที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยประสบการณ์^{๑๘}

พุทธทาสภิกขุก็เห็นสอดคล้องกับแนวคิดเหตุผลนิยมว่า ในธรรมชาตินั้นมีกฎของความเป็นเหตุผลอยู่ ท่านเรียกสิ่งนั้นว่า อิทัปปัจจยตาซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติที่คอยควบคุมสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นหรือดับลงโดยมีใจความว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น” และในทางกลับกัน “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” พระพุทธเจ้าค้นพบกฎเกณฑ์อันนี้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในธรรมชาติ ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาอย่างไร้สาเหตุ อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา การเข้าใจในกฎเกณฑ์นี้ของพระพุทธเจ้า แล้วนำมาเผยแผ่นั้นนับว่า เป็นคุณูปการอย่างมากต่อมนุษย์ เพราะเป็นการเห็นหนทางว่ามนุษย์สามารถหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการอิงอาศัยนี้ และสามารถดับทุกข์ที่เนื่องอยู่กับสิ่งเหล่านี้ได้^{๑๙}

เหตุผลนิยมเป็นแนวคิดที่ยอมรับเหตุผลและปัญญาของมนุษย์ว่า สามารถใช้ในการแสวงหาความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ ตลอดถึงแก้ไขปัญหามากมาย ของมนุษย์ได้พวกเขายอมรับว่าวิธีการทางวิทยาศาสตร์ คือเครื่องมือที่ดีที่สุดในการค้นหาคำความจริงของมนุษย์ ซึ่งวางอยู่บนข้อเท็จจริงเชิงประสบการณ์ และเหตุผล ที่มนุษย์สามารถเข้าใจได้โดยเห็นว่า ธรรมชาติมีความเป็นสาเหตุและผลอยู่ และสิ่งเหล่านี้ ก็ไม่เกินวิสัยประสบการณ์ของมนุษย์ที่จะพิสูจน์ค้นคว้าทดลอง

แนวคิดของพุทธทาสภิกขุก็เห็นสอดคล้องกับเหตุผลนิยมที่ว่า มนุษย์นั้นมีเหตุผลและปัญญาอยู่ในระดับหนึ่งเพราะมนุษย์มีจิตที่สามารถนึกคิดได้ แต่เป็นจิตที่ยังมีอวิชชาและยังทำให้เกิดทุกข์อยู่ ซึ่งมนุษย์จะต้องพัฒนาต่อไปจนเกิดอวิชชาเห็นแจ้งในความเป็นเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เห็นความเป็นอนัตตาของทุกสิ่ง พุทธทาสภิกขุยอมรับว่า ในธรรมชาติดีกฎแห่งความเป็นเหตุปัจจัยคอย

^{๑๘} พุทธรักษ์ บุนนาค, ความเป็นสาเหตุ (Causation)

<http://www.philospedia.net/causation.html> (๒๖ กันยายน ๒๕๕๘).

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า ๙-๔๓.

ควบคุมให้เป็นไป ซึ่งความเป็นสาเหตุนี้สามารถเข้าใจได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ทางจิต เช่น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ทรงเข้าใจความเป็นสาเหตุและผลของทุกสิ่ง ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงพิสูจน์ทดลองด้วยตัวของพระองค์เอง ผ่านการทางการบำเพ็ญทางจิตซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เกินวิสัยที่มนุษย์จะสามารถปฏิบัติตามได้

การเข้าใจความเป็นสาเหตุของวิทยาศาสตร์นั้น ก็เพื่อสร้างทฤษฎีหรือหลักการในการนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตของมนุษย์ ในแง่ของการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกทางกายภาพ ซึ่งแตกต่างจากการค้นพบความเป็นสาเหตุของพระพุทธเจ้าที่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นไปเพื่อให้รู้ว่าทุกอย่างอย่างเป็นอนัตตา เพื่อให้ละความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง เพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์

๔.๕ มนุษยนิยมเชิงปฏิบัตินิยม

ปฏิบัตินิยมเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๙ โดยมีแนวคิดหลักอยู่ที่การนำเอาความรู้ความจริงมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ พวกเขาปฏิเสธแนวคิดทางอภิปรายที่ศึกษาเรื่องไกลตัวของมนุษย์ละเลยและไม่ตระหนักถึงปัญหาและการแก้ปัญหาที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ ความจริงทางอภิปราย หรือความรู้ทางญาณวิทยาที่จะถือว่าเป็นจริงนั้น ต้องสามารถนำมาปฏิบัติให้เห็นผลจริงทางการกระทำได้ดังที่ซิลเลอร์กล่าวว่า “สิ่งที่ถูกกล่าวอ้างว่าเป็นจริงจะต้องได้รับการพิสูจน์ให้ปรากฏผลออกมาเป็นความจริงที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์จะประสบได้...ต้องให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์...ต้องเป็นเรื่องในชีวิตมนุษย์ ต้องทดสอบทดลองความจริงเหล่านั้นโดยอาศัยผลประโยชน์จากการปฏิบัติเป็นเครื่องวินิจฉัย”^{๒๐}

ปฏิบัตินิยมมองว่า ความคิดของมนุษย์ทุกอย่างเป็นเรื่องของการปฏิบัติตั้งแต่ต้นจนจบงานการที่มนุษย์ใช้ความคิด ก็เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทั้งนั้น เพราะมนุษย์เมื่อไม่เจออุปสรรคพวกเขาจะไม่คิดหาวิธีในการแก้ไข ซึ่งซิลเลอร์เห็นว่า ความคิดทั้งหมด หรือกระบวนการทางตรรกะของมนุษย์มีสาเหตุมาจากความต้องการ ความรู้สึก และความกดดันในจิตใจของมนุษย์^{๒๑} ความรู้ที่ปฏิบัตินิยมยอมรับนั้นเป็นความรู้ที่เกิดจากพิสูจน์ ทดลอง ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ พวกเขาเห็นว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นมาจากกิจกรรมที่มนุษย์เป็นผู้สร้างและเพื่อผลทางการปฏิบัติของมนุษย์ สามารถตรวจสอบได้ สามารถละทิ้งได้ถ้าหากความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นไม่สอดคล้องกับผลทางการปฏิบัติ สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่ดีกว่ามาแทนที่ได้อย่างไม่จำกัด การใช้วิทยาศาสตร์ของปฏิบัตินิยมนั้นเป็นการใช้เพื่อค้นหาความจริงของสังคมมนุษย์เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถ่องแท้ในปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ และใช้แก้ไขปัญหานั้น ซึ่ง

^{๒๐} See also Schiller, *Humanism*, (London: Studies in Humanism, 1912), p. 8-9.

^{๒๑} สมพิศ ฒ นคร, *ปรัชญาอเมริกัน*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๙.

ความจริงทางวิทยาศาสตร์อย่างอื่นที่นอกเหนือจากมนุษย์แล้ว ถือว่าไม่อยู่ในขอบข่ายที่ปฏิบัตินิยมให้ความสนใจ^{๒๒}

เมื่อหันมาพิจารณาแนวคิดปฏิบัตินิยมของพุทธทาสภิกขุจะเห็นว่า พุทธทาสภิกขุมองพุทธศาสนาว่า ไม่ใช่ปรัชญา แต่เป็นศาสนา หรือไม่กวีวิทยาศาสตร์ ท่านเห็นว่า ปรัชญาเป็นเรื่องของการแก่งความจริงตามความคิด เหตุผล ความน่าจะเป็นและตรรกะ ซึ่งความจริงที่ได้นั้นไม่จำเป็นว่าต้องเกี่ยวข้องกับมนุษย์ แต่พุทธศาสนาสำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วคือศาสตร์ (Science) แห่งการดับทุกข์ที่เกิดขึ้นมาจากการลงมือพิสูจน์ ทดลอง ด้วยความเพียรพยายามของมนุษย์ และเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงของมนุษย์ พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดับทุกข์ เพราะความทุกข์เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องโดยตรง เป็นปัญหาเฉพาะหน้าของมนุษย์ ที่จะต้องจัดการให้เร็วที่สุด ภายใต้กรอบของเวลาอายุของมนุษย์ที่มีอย่างจำกัด ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องตระหนักในข้อนี้ให้มาก และเร่งรีบจัดการ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการตรัสรู้เรื่องทุกข์โดยตรง ดังนั้นในฐานะสาวกหรือผู้สนใจต้องอาศัยพระพุทธเจ้าในจุดนี้ เพราะพระองค์ทรงเข้าใจปัญหานี้ และจัดการได้เป็นอย่างดี และพระพุทธองค์ก็ทรงเล็งปัญหาเฉพาะความทุกข์ที่อยู่ในชีวิตของมนุษย์ที่ยังเป็นๆ อยู่^{๒๓}

การสนใจในปัญหาทางอภิปรายนั้นพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นเรื่องที่เสียเวลาเกินไป เช่น นรก-สวรรค์มีจริงหรือไม่ เป็นต้น เพราะคำตอบที่ได้จากคำถามเหล่านี้ไม่อาจช่วยแก้ปัญหาทุกข์ได้ แต่ท่านก็ใช้ว่าจะละลายปัญหาทางอภิปราย ท่านนำเอาแนวคิดทางอภิปรายเช่นเรื่องบาป-บุญ นรก-สวรรค์ มาอธิบายด้วยภาษาใหม่ ด้วยการตีความแบบภาษาธรรม ทำให้แนวคิดเหล่านี้เป็นสิ่งที่จับต้องได้ คือการอธิบายว่า สวรรค์ในอก นรกในใจ เป็นการอธิบายที่มีผลทางปฏิบัติ เพราะท่านให้ความหมายแก่สิ่งเหล่านี้ว่า เป็นสภาวะทุกข์ หรือสุขทางจิตใจของมนุษย์ที่เกิดจากการกระทำ พระพุทธเจ้าทรงนำเอาความรู้ที่ได้ จากการตรัสรู้มาสอนนั้นเท่ากับใบไม้กำมือเดียว การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอาจทำให้พระองค์ทรงรู้หลายสิ่งหลายอย่าง แต่พระองค์ก็ทรงนำมาสอนเท่าที่จำเป็น คือจำเป็นแก่การดับทุกข์เท่านั้นที่ต้องรู้ และปฏิบัติ พุทธศาสนากำมือเดียวของพุทธทาสภิกขุคือ “การไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน”^{๒๔} เราไม่จำเป็นต้องศึกษาทั้งหมดของพระไตรปิฎกที่มีหลายหมื่นธรรมชั้นจ แต่มุ่งศึกษาเฉพาะที่นำไปใช้เพื่อดับทุกข์ได้ก็พอเรียกว่า ใบไม้กำมือเดียวที่ใช้สำเร็จการแก้ปัญหา

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน รศ.ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, จริยศาสตร์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐๐, หน้า ๒๑๒.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธศาสนาคืออะไร, หน้า ๘๘-๘๙, ๙๓, และ ๙๔.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, หัวใจของธรรมะ, หน้า ๒.

สิ่งที่เป็นหัวใจในการดับทุกข์ หรือหลักปฏิบัติในการจัดการกับทุกข์ก็คือเรื่องมรรค ๘ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มรรค ๘ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และนำมาสอนก่อนแนวคิดอย่างอื่น สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบจริงๆ แล้วเป็นเรื่องวิธีการที่จะกำจัดทุกข์ให้หมดไป ซึ่งเริ่มจาก สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป สองส่วนนี้ เป็นเรื่องของปัญญา เป็นส่วนของการคิดเข้าใจ และตระหนักรู้ในปัญหาของตนเอง สัมมาวาจา สัมมากัมมัมมตา สัมมาอาชีโว เป็นส่วนของศีล หมายถึงเมื่อรู้และเข้าใจในปัญหาของตนเองชัดเจน จึงจะเกิดเจตนาที่จะกำจัดปัญหานั้นไป สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นเรื่องของสมาธิ คือการทุ่มเทกำลังกายกำลังจิต ความเพียรพยายามทุกอย่างลงไป ในการจัดปัญหานั้น ระบบนี้เป็นระบบที่ใช้ได้ในทางปฏิบัติ หากจะดับทุกข์ต้องเริ่มจาก ปัญญา-ศีล-สมาธิ เป็นลำดับไป หลักการนี้พุทธทาสภิกขุมองว่า เป็นหลักปฏิบัติที่นอกจากจะดับทุกข์ได้แล้ว ในระดับความอยู่รอดทั่วไปของสัตว์ทั้งหลาย ก็ใช้หลักปฏิบัติอันเดียวกันนี้ ท่านเห็นว่า การที่มนุษย์ สัตว์และพืชชนิดต่างๆ สามารถอยู่รอดได้ ก็ด้วยการปฏิบัติตามหลัก ปัญญา-ศีล-สมาธิ นี้ คือเริ่มที่ปัญญา รู้จักสิ่งที่ตัวเองจะกระทำเสียก่อน เราถึงอยากจะทำคือศีล และลงมือกระทำคือสมาธิ ในสัตว์และพืชก็ใช้หลักการนี้ ปฏิบัติให้ตัวเองอยู่รอดในธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า กฎเกณฑ์นี้ เป็นกฎของธรรมชาติที่ลึกซึ้งกว่าสิ่งใด ถ้าจะเรียกว่าพระเจ้า ก็ให้เรียกกฎนี้ว่าเป็นพระเจ้า เพราะเป็นกฎที่ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างถูกต้อง คืออยู่ได้จนกระทั่งดับทุกข์ได้^{๒๕}

ปฏิบัตินิยมมีแนวคิดหลักอยู่ที่ การนำเอาความจริงความรู้ที่ได้มาใช้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลประโยชน์ คือความผาสุกความเจริญตลอดถึงแก้ปัญหาต่างๆ กับมนุษย์ และปฏิบัตินิยมก็สนใจเฉพาะปัญหาของมนุษย์เท่านั้น พุทธทาสภิกขุก็เห็นสอดคล้องกับปฏิบัตินิยมว่า สิ่งที่มนุษย์ควรรู้ควรศึกษา คือเรื่องที่สามารถเอามาปฏิบัติได้ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องความทุกข์ระดับตัวตน มนุษย์ควรบริหารจัดการปัญหาของตนคือทุกข์ที่เกิดจากการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนนี้ ก่อนที่จะไปสนใจปัญหาอย่างอื่น เพราะมนุษย์มีเวลาน้อย และถูกบีบคั้นจากทุกข์อยู่ตลอดเวลา แนวคิดทั้งหมดของพุทธทาสภิกขุล้วนแต่เป็นไปในทางปฏิบัติทั้งนั้น ไม่ว่าจะแง่ทฤษฎีหรือปฏิบัติท่านก็เน้นที่ความรู้เรื่องทุกข์และการดับทุกข์ เพราะท่านเห็นว่า สิ่งนี้คือปัญหาเพียงข้อเดียวที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ตรัสรู้ และสั่งสอน

ส่วนที่แตกต่างไปจากแนวคิดปฏิบัตินิยมนั้น ได้แก่เป้าหมายของการปฏิบัติ ปฏิบัตินิยมนำความรู้มาทดสอบด้วยการปฏิบัติ หากใช้การได้มีประโยชน์และนำความสุขมาสู่มนุษย์ ก็ถือว่าความรู้นั้นใช้ได้ ซึ่งความสุขนั้น พุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นความสุขในระดับโลกียะ ที่จะต้องก่อให้เกิดทุกข์ได้อีก แต่ปฏิบัตินิยมของพุทธทาสภิกขุ คือการศึกษาความรู้ วิธีการและลงมือปฏิบัติเฉพาะเรื่องทุกข์และสามารถจัดทุกข์ในระดับตัวตนได้ ถึงจะถือว่าความรู้นั้นเป็นความรู้ที่ถูกต้อง

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๖๗-๘๒.

สรุป

จากการวิเคราะห์ลักษณะแนวคิดมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุข้างต้นเห็นได้ว่า แนวคิดของพุทธทาสภิกขุมีจุดร่วมกับลักษณะของมนุษยนิยมทั้ง ๕ แนวคิด เนื่องจากพุทธทาสภิกขุปฏิเสธพระเจ้า โดยเฉพาะพระเจ้าที่เป็นบุคคล โดยเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เกิดจากความไม่รู้ของมนุษย์ การสวดอ้อนวอนขอจากสิ่งเหล่านี้ สามารถให้ได้เพียงความเบาใจสบายใจ แต่ไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาที่แท้จริงคือทุกข์ในระดับตัวตนได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ได้เกิดจากอำนาจของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เกิดจากเหตุปัจจัย ทุกอย่างมีสาเหตุของมันอยู่ที่ว่ามนุษย์กระทำถูกหรือผิดต่อเหตุปัจจัยเหล่านั้นมากน้อยแค่ไหน ความเป็นสาเหตุและผลหรือเหตุปัจจัยนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นตัวธรรมชาติ และเป็นกฎของธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างแต่เป็นวิวัฒนาการตามธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเรื่องของธรรมชาติทั้งหมด และสิ่งที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติ ก็คือกฎธรรมชาติ หรือกฎของเหตุปัจจัย

มนุษย์นั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามกฎนี้เช่นกัน สุขความทุกข์หรือแม้แต่พระนิพพานที่พ้นจากสภาวะทั้งสอง ก็เป็นสิ่งที่มิอยู่ในธรรมชาติ มนุษย์โดยพื้นฐานทางธรรมชาตินั้นพุทธทาสเห็นว่า เท่าเทียมกันหมด เพราะตกอยู่ภายใต้กฎอันเดียวกันมีชั้น ๕ มีความทุกข์ มีวิชา ตัณหา อุปาทาน ต้องแก่ เจ็บ ตายเหมือนกัน ไม่อาจพ้นไปได้ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและปัญญา ถึงแม้ว่า การกระทำของมนุษย์จะไม่เป็นอิสระอย่างเต็มที่ เพราะยังมีกิเลสอยู่ แต่มนุษย์ก็สามารถที่จะเลือกกระทำสิ่งต่างๆ ได้ อีกทั้งสามารถพัฒนาตนไปสู่ความรู้แจ้งในกฎธรรมชาติ และหลุดพ้นเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริงได้ การเข้าใจในกฎธรรมชาตินี้ ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุแล้วสามารถเข้าถึงได้ ๒ ทางคือ ทางวิทยาศาสตร์ทางกายภาพ ที่ศึกษาธรรมชาติผ่านวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ทางจิต เช่นการบำเพ็ญความเพียรทางจิตจนบรรลุเข้าถึงสัจธรรม ทั้งสองทางนี้ พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีเป้าหมายอันเดียวกันคือเพื่อเข้าใจธรรมชาติ แต่ต่างกันที่วิทยาศาสตร์ทางกายภาพศึกษานั้นก็เพื่อใช้ประโยชน์จากกฎเพื่อความผาสุกของมนุษย์ แต่สำหรับพระพุทธานั้น เพื่อนำมาใช้เพียงประการเดียวนั้นคือ เพื่อค้นหาหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ได้แก่มรรค ๘ ซึ่งพุทธทาสภิกขุเห็นว่า เป็นกฎที่ได้โดยตรงจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพื่อหาหนทางพ้นทุกข์กำจัดทุกข์ โดยเฉพาะทุกข์ทางจิต ที่เกิดจากความไม่รู้จักกฎของธรรมชาติให้กับมวลมนุษยชาติ

แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว แนวคิดเชิงมนุษยนิยมของพุทธทาสภิกขุ ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติมากกว่า ในขณะที่แนวคิดมนุษยนิยมปฏิเสธพระเจ้าอย่างสิ้นเชิง แต่พุทธทาสภิกขุเห็นว่า พระเจ้าในทางปฏิบัตินั้นยังมีความจำเป็นแก่มนุษย์อยู่ เพราะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขหลายประการคือ มนุษย์ที่ยังมีตัวตนก็ต้องยึดถือพระเจ้าแบบบุคคล ที่เหมาะกับวัฒนธรรม สังคม และสติปัญญาของตน แต่ถ้าหากปฏิบัติถูกต้องตามหลักการของพระเจ้า ก็ถือว่าใช้ได้ เพราะพุทธทาสภิกขุเห็นว่า

เป้าหมายของทุกศาสนา คือขจัดความเห็นแก่ตัว ดังนั้น การนับถือพระเจ้า แล้วสามารถลดความเห็นแก่ตัวลงได้ ก็ไม่ถือว่าผิด การเข้าใจในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติว่า มีความเป็นสาเหตุและมีเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันและกัน ก็เพื่อบ่มไปเพื่อการเห็นความทุกข์และอนัตตาของสรรพสิ่ง ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการปฏิบัติให้ถูกต้องตามเป็นจริง การรู้ว่า มนุษย์สามารถเข้าถึงนิพพานได้ด้วยความเพียรของตน ก็คือการยืนยันถึงผลการปฏิบัติว่า การกระทำของมนุษย์ไม่สูญเปล่า หากกระทำตามหลักที่ถูกต้อง ธรรมะคือหน้าที่ ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือกฎของธรรมชาติ คือสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชน เพราะชีวิตคือการปฏิบัติ การอยู่รอดคือการปฏิบัติ การหลุดพ้นก็เป็นเรื่องของการปฏิบัติ ความรู้ที่แท้จริง คือความรู้ที่บอกว่า ปฏิบัติเช่นไรถึงจะไม่ทุกข์และหมดทุกข์